

HET
XXSTE
TRANSPORT
NAAR AUSCHWITZ

Marc Michiels & Mark Van den Wijngaert

Standaard Uitgeverij

De auteurs schenken hun aandeel in de opbrengst van dit boek
aan de Stichting Robert Maistriau

© 2012 Uitgeverij Manteau / WPG Uitgevers België nv, Mechelsesteenweg 203,
B-2018 Antwerpen en Marc Michiels en Mark Van den Wijngaert
www.manteau.be
info@manteau.be

Vertegenwoordiging in Nederland
WPG Uitgevers België
Herengracht 370/372
NL-1016 CH Amsterdam

Omslagontwerp: Kris Demey
Omslagillustratie: © Francine Mayran 'Destination Pitchipoi II' 100 x 240 cm. Olieverf
op doek (www.fmayran.com), raadzaal gemeente Boortmeerbeek (Pitchipoi is de
denkbeeldige bestemming waarnaar Franse joden dachten getransporteerd te worden.)
Vormgeving binnenwerk: Aksent

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd,
opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand of openbaar gemaakt, in enige vorm
of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of op
welke wijze ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Onlangs alle zorg die aan de samenstelling van de uitgave werd besteed, kan de redactie
of de auteur noch de uitgever aansprakelijkheid aanvaarden voor eventuele schade die zou
kunnen voortvloeien uit enige fout die in deze publicatie zou kunnen voorkomen.

ISBN 978 90 223 2717 3
D/2012/0034/006
NUR 680

Inhoud

WOORD VOORAF	9
--------------	---

INLEIDING	11
-----------	----

DE JOODSE GEMEENSCHAP IN BELGIË VOOR EN BIJ HET BEGIN VAN DE TWEEDE WERELDOORLOG	15
---	----

Joden vluchten uit Nazi-Duitsland, Oostenrijk en Polen	15
--	----

België als opvangland in de jaren dertig	19
--	----

België bezet	25
--------------	----

De Duitse overheid	25
--------------------	----

Duitse politiediensten	27
------------------------	----

De Belgische overheid	28
-----------------------	----

Joden in het kamp van Breendonk	29
---------------------------------	----

VOORBEREIDING VAN DE DEPORTATIE	35
---------------------------------	----

De Duitse verordeningen	35
-------------------------	----

Het aandeel van de secretarissen-generaal	38
---	----

Het identificeren en het afzonderen van de joden	40
--	----

De registratie	40
----------------	----

De isolering	42
--------------	----

De beperking van de bewegingsvrijheid	44
---------------------------------------	----

De economische uitbuiting	47
---------------------------	----

De verplichte tewerkstelling	50
------------------------------	----

Oprichting van de jodenraad	52
-----------------------------	----

DE DEPORTATIES VAN JODEN UIT DE DOSSINKAZERNE	57
---	----

De judeocide in het westen neemt een aanvang	57
--	----

Het SS-Sammellager Mecheln	58
----------------------------	----

De Dossinkazerne als doorgangskamp	58
------------------------------------	----

De registratie	61
----------------	----

Overleven in de Dossinkazerne	62
Vorming van de transporten	64
De eerste deportaties in 1942	64
Razzia's in Antwerpen en Brussel	65
Onderduiken	70
Overzicht van de deportaties per jaartal	73
Transportlijsten	74
Het verzet tegen de jodenvervolging	78
De Main d'oeuvre immigrée (MOI)	78
Het Österreichische Freiheitsfront	80
Het Joods Verdedigingscomité	81
De Möbelaktion	86

HET XXSTE TRANSPORT OP WEG NAAR AUSCHWITZ (APRIL 1943) 91

Samenstelling van het Transport (16 januari - 17 april 1943)	91
De registratie	91
De moeizame samenstelling van Transport XX	94
De joden leefden ondergedoken	96
Aanpassingen van het transport	96
De aanval op het Gestapohoofdkwartier	97
Het protest van secretaris-generaal Schuind	98
Enkele categorieën van gedeporteerden	99
Families	103
Kinderen, bejaarden en zieken	105
Joden uit gemengde huwelijken	107
Joden uit Belgische gevangenen en uit de Citadel van Luik	109
Joden uit bekende families	113
Het verzet	113
De speciale lijst	114
Het vertrek naderde	117
Vertrek uit de Dossinkazerne	118
Ontsnappingsen uit Transport XX (19 april 1943 - 4 mei 1943)	122
Ontsnapping met hulp van buitenaf. De bevrijdingsactie op Transport XX in Boortmeerbeek	123
Planning van de bevrijdingsactie	123

De hoofdrolspelers van de bevrijdingsactie	126
Youra Georges Livschitz (1917-1944)	126
Jean Franklemon (1917-1977)	129
Robert Maistriau (1921-2008)	130
De trein wordt tegengehouden	133
De ontsnapping	135
Het resultaat van de bevrijdingsactie	139
Ontsnappen via een luchtrooster	143
Ontsnappen door de schuifdeur te openen van binnenuit	147
Ontsnapping uit de Sonderwagon	150
Doden op het traject	151
Ontsnapping uit het ziekenhuis in Tienen (4 mei 1943)	155
De balans	157
Maatregelen van de SS om ontsnappingen tegen te gaan	159
Instructies van de Reichssicherheitsdienst	159
Maatregelen van de SS in België	160
 LEVEN OF STERVEN IN DE KAMPEN (APRIL 1943 – MEI 1945)	 161
Het jodenperron	161
De groep van rechts – naar de gaskamer	166
De groep van links – dwangarbeid	168
Geselecteerde mannen	169
Geselecteerde vrouwen	171
Briefaktion	175
Medische experimenten	177
De slachtoffers van het Ahnenerbe-project in Natzweiler-Struthof (Elzas, augustus 1943)	178
Het project	178
De slachtoffers	179
De zeven vrouwen van Transport XX	182
Epiloog	185
Gynaecoloog dokter Clauberg – ‘een volslagen gewetenloos individu’	186
Dokter Hans-Wilhelm Münch – ‘een menselijk wezen in SS-uniform’	190
Evacuatie – dodenmarsen (1945)	192
De kampen overleven	192
De dodenmarsen	193

De laatste maanden voor de bevrijding	195
Epiloog	198

NA DE OORLOG (MEI 1945) 199

De onzekerheid over de vermisten	200
----------------------------------	-----

Het voortbestaan van de overlevenden	204
--------------------------------------	-----

Enkele levensgeschiedenissen van slachtoffers	206
---	-----

Eva Fastag	206
------------	-----

Hans Jakob Herz	207
-----------------	-----

De familie Bleiberg	208
---------------------	-----

Mirace (Mircia) Resler	209
------------------------	-----

Henri Kandel	210
--------------	-----

Dokter Louis Micheels en Ina Van Esso	210
---------------------------------------	-----

Regine Krochmal	211
-----------------	-----

Simon Gronowski	213
-----------------	-----

Willy Berler	215
--------------	-----

Het milde oordeel over de leden van de jodenraad	216
--	-----

Het aandeel van de Belgische bevolking in de redding van joden	217
--	-----

De betrokkenheid van de Belgische instanties	221
--	-----

De bestraffing van de Duitse daders	222
-------------------------------------	-----

Alexander von Falkenhausen (1878-1966)	223
--	-----

Eggert Reeder (1894-1959)	223
---------------------------	-----

Ernst Ehlers (1909-1980)	224
--------------------------	-----

Philipp Schmitt (1902-1950)	225
-----------------------------	-----

Max Herman Boden (1891-?)	225
---------------------------	-----

Karl Meinshausen (1909-?)	226
---------------------------	-----

Kurt Asche (1909-1998?)	226
-------------------------	-----

Bruno Beger (1911-2009)	227
-------------------------	-----

Eduard Wirths (1909-1945)	227
---------------------------	-----

Friedrich Entress (1914-1947)	228
-------------------------------	-----

Carl Clauberg (1898-1957)	228
---------------------------	-----

Hans Münch (1911-2001)	229
------------------------	-----

De twee hoofdrolspelers van de bevrijdingsactie die de oorlog overleefden	231
---	-----

Jean Franklemon	231
-----------------	-----

Robert Maistriau	231
------------------	-----

OM NIET TE VERGETEN 235

Herinneren en vergeten 235

Herinneringseducatie 237

Kunst als herinnering 238

Herinneringssoorten 241

Herdenkingen van Transport XX 242

Het eerste monument (1993) 242

Het heldenmonument (2005) 244

Fotodoeken 'Geef ze een gezicht' 245

De jaarlijkse herdenking 247

Website 250

Cijfers van Transport XX (januari 2012) 251

BIBLIOGRAFIE 253

FOTOVERANTWOORDING 261

LIJST VAN GEDEPORTEERDEN VAN WIE DE LEVENSGESCHIEDENIS AAN BOD KOMT IN DIT BOEK 263

VENNOOTSCHAP EN STICHTING ROBERT MAISTRIAU/ ONTWIKKELINGSPROJECT BOIS FLEURI 271

Opgedragen aan:

Regine Krochmal

Robert Maistriau (+)

Simon Gronowski

Willy Berler (+)

Zuster Marie Beirens

WOORD VOORAF

Drie jongemannen, net de atheneumjaren achter zich. Eén revolver. Eén lamp. Maar met lef. Ze vallen een lange en zwaarbewaakte goederentrein aan. En stoppen hem nog ook. Neen, dit is geen scenario voor een western. Dit is hier, bij ons, gebeurd. Drie Brusselse jeugdvrienden schreven een uniek wapenfeit in de tragische geschiedenis van de volkenmoord op joden in Europa.

Over de aanval op Transport XX van Mechelen naar Auschwitz kan niet genoeg worden gezegd of geschreven. Deze historische episode tart de verbeelding. Als dit in Amerika was gebeurd, dan had Hollywood er al lang een film over gemaakt. Bij ons is de overval pas de laatste jaren uit de vergeethoek gehaald.

Als de namen Livschitz, Maistriaux en Franklemon vandaag bij wat meer mensen een belletje doen rinkelen, is dat in grote mate te danken aan Marc Michiels, de coauteur van dit boek. Jaren geleden al nam hij de fakkel over van onze betreurde vriend en oud-partizaan Robert Kortten en werd hij de grote bezieler van de jaarlijkse herdenking, de wandelingen, de educatieve projecten, de website rond Transport XX. Dat alles met maar één doel: de herinnering aan deze heldendaad onder het stof vandaan houden. Professor emeritus Mark Van den Wijngaert tekende voor het wetenschappelijke kader.

En nu is er dit boek, de kroon op het werk. De talloze uren in stoffige archieven, op verre reizen of onderweg naar ooggetuigen resulteerden in iets blijvends, iets tastbaars.

Het boek is een verdienstelijke poging om een bevattelijk overzicht te geven van alles wat her en der bekend is over Transport XX. Het is een

veelzijdig werk: niet alleen de historische feiten komen aan bod, maar ook het bredere kader, het verhaal van de gedeporteerden, de levensloop van de overvallers, het standpunt van de machinist, de statistiek, de portretten en een reflectie over de jaarlijkse herdenking in Boortmeerbeek. Maar wat dit boek echt uitzonderlijk en buitengewoon beklijvend maakt, is de stem van de gedeporteerden die op haast elke bladzijde weerklinkt. Deze ‘petites histoires’ maken de geschiedenis menselijk. Naar analogie van het project *Geef ze een gezicht*, waarbij het ons gelukt is om van driekwart van alle gedeporteerde joden en zigeuners een portret te vinden, is dit boek erin geslaagd om de gevangenen van Transport XX hun verhaal te geven.

Om die reden hoort dit boek thuis op de boekenplank van het grote publiek. Niet alleen de Boortmeerbekenaar, die wil weten wat er zich heeft afgespeeld bij de spoorlijn in zijn dorp, zal het met belangstelling lezen. Ook voor de burger die belangstelt in de geschiedenis van de racistische vervolgingen door de bezetter en de Nieuwe Orde die België tijdens de Tweede Wereldoorlog teisterden is het een bijzonder nuttige en boeiende opstap.

Ward Adriaens

directeur Kazerne Dossin Memoriaal, museum en documentatiecentrum over Holocaust en Mensenrechten

INLEIDING

Op 19 april 1943 vertrekt vanuit de Dossinkazerne in Mechelen het XXste Transport met 1.631 joodse mannen, vrouwen en kinderen. Gewapend met een revolver en een stormlamp verplichten drie jonge vrienden van het Atheneum van Ukkel, Georges Livschitz, Robert Maistriaux en Jean Franklemon, de trein te stoppen op het traject Mechelen-Leuven tussen Boortmeerbeek en Haacht. Dit is een uniek feit in de geschiedenis van de judeocide dat nagenoeg in elk boek over de judeocide in België vermeld wordt.

Maar het XXste Transport is niet alleen in dat opzicht uitzonderlijk. Binnen de groep gedeporteerden zijn er ook partizanen en leden van het verzet die in de Dossinkazerne hun ontsnapping hebben voorbereid en die op het traject in België uit de trein ontsnappen. Voor de grensovergang ontvluchten 236 gedeporteerden het transport; 25 van hen sterven bij hun vluchtpoging door de kogels van de Schupo-bewakingsploeg of door een ongelukkige val. Na twee lange dagen en nachten komt het XXste Transport met 1.395 gedeporteerden in Auschwitz aan. Er zijn 237 kinderen die de reis meemaken. Slechts drie van hen overleven Auschwitz, alle anderen worden bij aankomst samen met hun moeders en grootouders in de gaskamers gedood. Van alle gedeporteerden overleven uiteindelijk 150 mensen of 10,8% van het hele transport de kampen. Vergeleken met het voorgaande (1,3%) en het volgende (2,7%) transport is het XXste Transport ook wat het aantal overlevenden betreft een uitzondering.

Een aantal gedeporteerden slaagt erin onder te duiken, bij anderen eindigt het verhaal ergens onderweg, in Auschwitz of in andere kampen. Voor de meeste ondergedoken joden begint na de bevrijding van de kampen in 1945 een eindeloze zoektocht naar verdwenen familieleden.

De zoektocht eindigt in een rouwmoment tijdens een herdenking, zonder afscheid en zonder hun dierbare familielid te kunnen begraven. Hun verleden is nooit afgesloten, zij zijn voor het leven getraumatiseerd. Dat verleden wordt jaarlijks in Boortmeerbeek herdacht aan de monumenten die opgericht werden ter nagedachtenis van het XXste Transport.

Dit boek schetst de levensgeschiedenissen van velen van deze gedeporteerden maar ook van de drie moedige verzetsmensen en van de ‘stille rebellen’, zoals Marion Schreiber, een Duitse schrijfster, de Belgische burgers noemt die hulp hebben geboden aan joden. Het waren gewone mensen die vaak moeilijke keuzes hebben gemaakt in buitengewone oorlogsomstandigheden. Die bewogen levensgeschiedenissen worden geplaatst tegen de historische achtergrond van de jodenvervolging in België. Het boek probeert immers ook de evolutie van de jodenvervolging en de daaropvolgende judeocide in beeld te brengen via verhalen en gebeurtenissen van daders, slachtoffers en omstanders, zoals Raul Hilberg, een bekende Amerikaanse historicus van joods-Oostenrijkse komaf, ze noemde.

Het boek is zo opgevat dat het algemene overzicht van de jodenvervolging in België geïllustreerd wordt met korte fragmenten van persoonlijke levensgeschiedenissen. Niet alleen individuen maar ook echtparen, hele families met kinderen en grootouders inbegrepen, werden gedeporteerd met zogenaamde arbeidstransporten, zoals de nazi's de deportatie van de joden valselijk bestempelden. Vrouwen worden eerst vermeld met de naam van de echtgenoot, gevolgd door hun meisjesnaam. Achteraan in het boek zijn alle gedeporteerden van wie de levensgeschiedenis aan bod komt in dit boek terug te vinden in een register.

De levensgeschiedenissen van de gedeporteerden en verzetsleden zijn gebaseerd op getuigenverklaringen uit de dossiers van de FOD Sociale Zaken – Dienst Oorlogsslachtoffers en op mededelingen van overlevenden en familieleden; de relieken die worden vermeld, bevinden zich in

het archief van het museum en memoriaal Kazerne Dossin (voormalig Museum van Deportatie en Verzet). We danken de overlevenden en de familieleden voor hun medewerking. De kinderen van gewapende joodse partizanen hebben via de verzamelde interviews in *Gewapende joodse partizanen van België* de geschiedenis doorgegeven van hun ouders. Een bijzonder woord van dank aan drie dames die ons heel wat interessante archiefgegevens over Transport XX bezorgd hebben, namelijk Laurence Schram en Dorien Styven, archivariissen bij Kazerne Dossin in Mechelen, en Ellen Van Cauwenberghe van de Dienst oorlogsslachtoffers in Brussel.

Aan Gie Van den Berghe werd het correcte woordgebruik ontleend om niet te vervallen in mythologisering of politieke recuperaties. Zo spreken we over jodenuitroeijing, nazigenocide of judeocide en niet over Holocaust. In het verlengde van zijn werk *De uitbuiting van de holocaust* wil dit boek de voorbereiding van de judeocide in België en de geschiedenis van Transport XX uitsluitend benaderen als een geschiedkundig feit.

Bij de veelvuldige en lange gesprekken met overlevenden hebben vooral Regine Krochmal en Simon Gronowski door hun openheid van geest, hun gebrek aan enige rancune en hun vriendelijkheid aangetoond dat zij hun traumatische herinneringen een zinvolle maatschappelijke betekenis hebben kunnen geven.

Ward Adriaens, de directeur van Kazerne Dossin, is een belangrijke bezieler geweest om dit boek te realiseren. Dank aan zijn team, dat elektronisch archiefmateriaal van het Algemeen Rijksarchief te Brussel in hoge resolutie ter beschikking stelde. Heel bijzondere dank gaat uit naar Marjan Verplancke, de pedagogisch verantwoordelijke van Kazerne Dossin, die heel gedreven het manuscript nauwkeurig heeft nagelezen en nuttige aanvullingen heeft gesuggereerd.

DE JOODSE GEMEENSCHAP IN BELGIË VOOR EN BIJ HET BEGIN VAN DE TWEEDE WERELDOORLOG

JODEN VLUCHTEN UIT NAZI-DUITSLAND, OOSTENRIJK EN POLEN

Gedurende twaalf jaar (1933-1945) zijn de joden door de nazi's vervolgd, uitgebuit, gedeporteerd en uitgeroeid. De blauwdruk van de judeocide had Hitler neergeschreven in *Mein Kampf*. In heel bezet Europa verliepen de vervolging en de uitroeiing van de joden op eenzelfde planmatige manier.

Na Hitlers machtsovername in 1933 nam het geweld tegen de joden in Duitsland zienderogen toe. Met de Neurenberg-wetten van september 1935 werd 'het joodse ras' uitgesloten van het Duitse staatsburgerschap en in feite vogelvrij verklaard. Op die verregaande discriminatie reageerde de internationale gemeenschap nauwelijks. Tegen de Olympische Zomerspelen in 1936 in Berlijn werd een campagne opgezet om ze te boycotten, maar die mislukte. Alle westerse landen stuurden atleten naar Berlijn en speelden in de kaart van de nazi's, die met die Spelen internationale uitstraling en erkenning beoogden.

Hitler wilde de Duitse maatschappij 'ontjoden' en zag in eerste instantie bij voorkeur alle joden uit Duitsland vertrekken. In 1938 zijn 150.000 joden gezwicht voor de naziterreur en Duitsland ontvlucht. Een van die 150.000 Duitse joden was Igo Israël Gross.

Igo Israël Gross was de pesterijen van de nazi's beu. Edith Hönig, een nichtje van Igo Gross, herinnert zich nog dat ze als kind van twaalf jaar met haar vader en een andere oom met de auto

naar de grens van Duitsland zijn gereden om oom Igo te gaan ophalen. ‘Het was in de buurt van Venlo. Daar was een café, gedeeltelijk op Nederlands en gedeeltelijk op Duits grondgebied. Oom Igo kwam langs de ene kant naar binnen en aan de andere kant stonden wij te wachten. Een of twee weken tevoren waren de echtgenotes op dezelfde manier overgekomen. We brachten ze naar Amsterdam, waar ze enige weken illegaal verbleven en ze reisden toen door naar België, waar de vluchtelingen schijnbaar betere toegang hadden.’

Niet toevallig bereikte de jodenvervolgung precies in 1938 een eerste culminatiepunt. Naar aanleiding van een aanslag op een Duitse diplomaat in Parijs organiseerde propagandaminister Joseph Goebbels in de nacht van 9 op 10 november een pogrom tegen de joden in heel Duitsland. Tijdens die *Kristallnacht* vermoordden SA-mannen 92 joden; 600 joden liepen zware verwondingen op en duizenden werden naar concentratiekampen gedeporteerd. De SA stak 267 synagogen in brand, vernietigde 7.500 joodse bedrijven en winkels en spaarde ook joodse huizen, scholen, begraafplaatsen en ziekenhuizen niet. Het relaas van de familie Herschlikowitsch uit Karlsruhe illustreert schrijnend wat de joden in Duitsland werd aangedaan. De internationale gemeenschap wist nu ondubbelzinnig waartoe de nazi's in staat waren en toch konden die ongestoord verder hun antisemitisme botvieren. Het zou alvast enkele jaren later duizenden Belgen niet beletten met de nazi's te collaboreren.

Dokter Johannes Groß uit Berlijn vertelt het familieverhaal van zijn grootvader Godel Herschlikowitsch (foto): ‘Mijn grootvader Godel Herschlikowitsch en zijn broer Aron hadden een textielhandel in een groot gebouw in het midden van de stad Karlsruhe. In de weken voor en na de Kris-

tallnacht in 1938 werd de toestand dramatisch. Er waren minder klanten, rekeningen van geleverde goederen werden niet meer betaald en joden konden geen bankkredieten meer opnemen. De nazi's vernielden in de nacht van 10 november 1938 het bedrijf. Mijn grootvader en zijn broer Aron hebben zich kunnen verbergen in de kelder die ingericht was als een bunker. Buren hebben hen geholpen om uit de handen van de Gestapo te blijven. Zij zijn gedurende acht dagen en nachten ondergedoken gebleven. Zij zijn dus niet, zoals vele joden uit Karlsruhe, gedeporteerd naar het concentratiekamp van Dachau op 10 oktober 1938. Grootvader werd op 17 mei 1939 door de Duitse politie uitgewezen. In september 1939 bereikte hij België. Samen met zijn broer vestigde hij zich in Antwerpen.'

De georkestreerde anti-joodse hetze onder de Duitse bevolking maakte de levensomstandigheden van de joodse bevolking steeds ondraaglijker. Vele joden verloren hun middelen van bestaan. Winkels werden geboycot of gesloten. Dat was onder andere het geval met de bloeiende apotheek van de ouders van Erwin Koschminski en de fietsenwinkel van Hans Jakob Herz.

In februari 1939 werd door de nazi's de bloeiende apotheek van de familie Koschminski in de Friedrichstrasse in Berlijn-Charlottenburg gesloten. Vader Heinrich Koschminski en moeder Paula Rosendorff kwamen naar Brussel, waar ze gingen inwonen bij hun zoon Ziegmund. Hun aanvraag om te emigreren naar de Verenigde Staten werd goedgekeurd maar ten gevolge van de verslechterde internationale situatie konden ze niet vertrekken. De meeste landen sloten in die periode immers hun grenzen voor joodse inwijkelingen.

Hans Jakob Herz werd op 13 november 1905 in Aken geboren. Net als zijn familie leefde hij volgens de strikte joodse religieuze tradities. Hij bezocht de lagere school, volgde een commerciële opleiding als verkoper en opende in 1929 een fietsenwinkel in Aken. Na de boycot van joodse winkels in april 1933 werd zijn fietsenwinkel door de nazi's regelmatig bedreigd. De winkelruiten van zijn etalage werden verschillende keren vernield. Toen in 1936 de pesterijen van de nazi's tegen de joden in Duitsland ondraaglijk werden, vluchtte Hans Jakob naar België en vestigde zich in Antwerpen bij een vriend. Zijn ouders hadden een winkel in herenconfectie. Tijdens de Reichspogromnacht in november 1938 werd hun confectiezaak gesloten en onder 'Arische' voogdij geplaatst.

De jodenvervolgung bleef overigens niet beperkt tot Duitsland alleen. De Anschluss van Oostenrijk in maart 1938 bracht een verdere uitbreiding van het anti-joodse beleid mee. Weense joden bijvoorbeeld werden in kampen opgesloten en slechts als ze beloofden dat ze zouden emigreren, vrijgelaten. De Oostenrijkse Gestapo rapporteerde dat tijdens de Judenaktion in Wenen in 1938 in het totaal 6.547 joden werden gevangengenomen en dat velen naar Dachau werden overgebracht. Het rapport stelde dat 1.865 'stuks' tijdelijk werden vastgehouden en 982 van hen werden vrijgelaten onder voorwaarden. Dat was onder anderen het geval met Nadel Hersz die opgesloten zat in het concentratiekamp van Dachau en die in België terecht kwam als joodse inwijkeling omdat hij bereid was met zijn familie onmiddellijk het land te verlaten. Joden die het 'geluk' hadden vrijgelaten te worden en in Oostenrijk bleven, werd het leven zuur gemaakt. Zo moesten ze in Wenen na de beruchte Kristallnacht straten en voetpaden schoonmaken. Die voetpaden waren veelal vooraf met zuur besprenkeld. Deze en andere afschrikkingstactieken leidden in de zomer van 1938 tot een wilde emigratie uit Oostenrijk.

De nazi's wilden door die maatregelen Groot-Duitsland volledig Judenrein maken. Vele joden uit Duitsland, Oostenrijk en Sudetenland werden door de nazi's beroofd van al hun bezittingen en kwamen op die

manier zonder middelen van bestaan in landen zoals België terecht. De moeilijkheden die de joodse immigratie in al die landen teweegbracht, kwam de nazi's goed uit want zo ontstond er ook daar een anti-joodse sfeer.

BELGIË ALS OPVANGLAND IN DE JAREN DERTIG

Door de toevloed van joden uit Duitsland en Oostenrijk kwam de asielprocedure in België onder zware druk te staan. Uit vrees voor joodse communisten verstrengde de Belgische regering de grenscontroles. Joden die niet de juiste papieren hadden, werden onherroepelijk terug naar Duitsland gevoerd. Een wijziging in deze houding kwam er pas na de Kristallnacht in november 1938. De grenscontroles bleven behouden, maar de illegale vluchtelingen die reeds in België verbleven, werden niet meer terug naar Duitsland gestuurd. Drieduizend illegale joden werden toen opgevangen in vluchtelingenkampen, zoals de weldadigheidskolonie van Merksplas. Ook in Marchin, Marneffe en Hal richtte de Belgische overheid vluchtelingenkampen op.

Het groeiende antisemitisme en nationalisme in Europa deed landen zoals Frankrijk, Nederland en Zwitserland beslissen hun grenzen voor joodse vluchtelingen te sluiten en hen met treintransporten terug naar Nazi-Duitsland te deporteren. België heeft dat nooit zo massaal gedaan. Joden die hun land ontvluchtten voor het Duitse antisemitisme kregen hier weliswaar niet formeel de vluchtelingenstatus, maar werden geacht in transit te zijn. De Belgische administratie hanteerde een soort gedoogbeleid om joodse vluchtelingen in staat te stellen hun definitieve emigratie te organiseren. Maar naarmate steeds meer landen, ook buiten Europa, hun grenzen gesloten hielden voor joodse burgers kreeg het tijdelijke verblijf van joodse vluchtelingen in België een meer permanent karakter. België werd met zijn liberale gedoogbeleid voor heel wat joodse vluchtelingen een heel aantrekkelijk opvangland. Het kwam erop aan veilig de grenszone – een gebied tot vijftien kilometer binnen het Belgische grondgebied – te kunnen oversteken. Joodse

vluchtelingen die al in België verbleven, hielpen vaak familieleden veilig de Belgische grens over te komen. Dat was onder andere het geval met de Berlijnse decorateur Alfred Kains. In Luik, Brussel en in Antwerpen konden joden zich melden bij joodse hulpcomités. Zodra een vluchteling onder hun hoede kwam, werd hij financieel gesteund en was hij beschermd tegen uitwijzing.

Alfred Kains (links met zijn broer Harry en diens vrouw Gerda Linde (Antwerpen, 1939).

Alfred Kains was na de Kristallnacht einde december 1938 naar België gevlucht. Hij woonde in bij zijn broer, Harry, en diens vrouw Gerda Linde. Die waren heel recent ook gevlucht en hadden zich in Antwerpen gevestigd. Alfred was van plan om te emigreren naar Australië. Het visum dat daarvoor nodig was, heeft hij echter niet gekregen. Hij werd gearresteerd op 21 januari 1943 en naar de Dossinkazerne in Mechelen overgebracht, waar hij drie maanden verbleef. In het XXste Transport bevond

hij zich in dezelfde wagon als Dydja Berneman. Hij slaagde er niet in om uit de trein te ontsnappen. Jong en fit kwam hij door de eerste selectie in Auschwitz. Hij kreeg het nummer 117.535 op zijn arm getatoeëerd. Hij werkte in Buna Monowitz en op andere plaatsen totdat de nazi's hem in januari 1945 evacueerden uit Auschwitz. Hij was een van de duizenden gedeporteerden die deelnamen aan de beruchte dodenmarsen. Hij slaagde erin te ontsnappen en bleef in een klein dorp tot de geallieerden kwamen. Uiteindelijk bereikte hij Antwerpen in de zomer van 1945.

In landen als Rusland en Polen waren joden al jarenlang systematisch gediscrimineerd. Zo werden ze verplicht zich in bepaalde gebieden te vestigen. Slechts een beperkt aantal joden werd toegelaten aan de universiteiten. Tegen de joden werden pogroms georganiseerd om hen te verdrijven. Heel wat Poolse joden probeerden om die reden hun land te verlaten. Leon Gronowski is daarvan een voorbeeld.

Leon Gronowski, soldaat in het pas opgerichte Poolse leger (Wloklawek, januari 1920).

Leon Gronowski (1898), de vader van Simon Gronowski, werd in 1916 als jonge Poolse soldaat verplicht om in het Russische leger van het tsaristische regime te gaan vechten tegen Duitsland. Hij werd krijgsgevangen genomen door de Duitsers en na de oorlog keerde hij terug naar Polen, dat ondertussen onafhankelijk was geworden. Daar kreeg hij opnieuw af te rekenen met antisemitische pesterijen en geweld. Toen hij door de Poolse regering opnieuw opgeroepen werd om te gaan vechten tegen het Russische leger, vluchtte hij naar

Duitsland en probeerde van daaruit België te bereiken. Midden in de nacht slaagde hij erin de grenscontrole te omzeilen

en in Herbestal nam hij de trein naar Schaarbeek. In augustus 1923 kwam zijn vrouw ook naar België. Ze kregen een dochter, Ita. In 1931 werd Simon geboren.

De joden hadden in Polen een eigen cultuur ontwikkeld, zelfs in die mate dat heel wat van hen de Poolse taal niet beheersten. Hun beroepsactiviteit situeerde zich vooral in de kleine en middelgrote handels- of industriële ondernemingen in de kleding-, diamant-, pels- en lederindustrie. Toen ze eenmaal in België waren aanbeland, concentreerden de Poolse joden zich daarom in de grote steden, Antwerpen en Brussel. Joden die uit Polen waren gevlucht, maakten de meerderheid uit van de joodse gemeenschap in België. Akiwa Korn was een van die velen.

Akiwa Korn in het uniform van het Russische leger (Odessa, 1916).

Akiwa Korn was in Warschau geboren op 15 november 1896 als zoon van Moszka Korn en Chawa Goldman. Hij deed zijn legerdienst bij het Russische leger in 1916 te Odessa.

Hij huwde met Chaja Zysla Szklarz. Van beroep was hij pelsbewerker-snijder-kleermaker. Hij emigreerde naar België en verbleef er in Schaarbeek en in Sint-Gillis, waar hij ingeschreven stond in het jodenregister. Het echtpaar had één zoon, Henri Korn, geboren in Brussel op 15 oktober 1931. De moeder overleed in 1941.

Vader en zoon waren toen van plan uit te wijken naar Bolivia. In 1942 dook de elfjarige Henri Korn onder bij de landbouwersfamilie Kessen in Anderlecht (Sint-Guido). Akiwa Korn werd aangehouden in Brussel op 8 februari 1943 en naar de Dossinkazerne overgebracht. Hij werd op 19 april op transport gesteld. In Auschwitz-Monowitz kreeg hij het nummer 117.580 toegekend. Daarna werd hij overgebracht naar Sosnowitz (14 augustus 1944).

tus 1944), Bergen Belsen en kamp Hohna. Op 1 mei 1945 stierf hij in het kamphospitaal van Zembow (Neder-Silesië). Zijn zoon Henri Korn overleefde de judeocide en woont in Brussel.

In het voorjaar van 1940 bestond de joodse bevolking in België uit ongeveer 70.000 personen. De overgrote meerderheid van hen was onder druk van anti-joodse maatregelen illegaal uit Duitsland, Oostenrijk en Polen naar ons land gevlucht. Poolse joden maakten ruim 40% uit van de totale joodse gemeenschap in België aan het begin van de bezetting. Duitse en Oostenrijkse joden vertegenwoordigden 25% van het totaal. Eenzelfde percentage werd uitgemaakt door Russische, Nederlandse en Roemeense joden. De joden met de Belgische nationaliteit vormden bij de aanvang van de oorlog slechts een kleine minderheidsgroep van 7% maar ze stonden maatschappelijk hoger in aanzien. De SS maakte bij de deportatie hiervan misbruik door bij de aanvang Belgische joden vrij te stellen van deportatie. Joodse families werden daardoor soms van elkaar gescheiden ten gevolge van de verschillende nationaliteiten waaruit sommige gezinnen waren samengesteld.

Bij de inval van de Duitse troepen in mei 1940 sloegen 1,5 miljoen Belgen (op een totaal van 8,5 miljoen) op de vlucht in de richting van Frankrijk en Groot-Brittannië. Ze waren bevreesd dat de Duitsers even gewelddadig te werk zouden gaan als in 1914. Onder de vluchtelingen bevond zich ook een groot aantal joden die nog veel meer redenen hadden om beducht te zijn voor de Duitsers. De Belgische overheid was echter bevreesd voor een vijfde colonne en liet vele Duitse joden als verdachten arresteren. Ze werden afgevoerd naar interneringskampen in Zuidwest-Frankrijk. Dat was onder andere het geval voor het echtpaar Goldsteinas.

Mendelis Goldsteinas en zijn echtgenote Hinda Vestinezki werden samen met hun dochtertje Abéla wegens hun Duitse nationaliteit uit het land gezet. Zij waren geïnterneerd in het kamp

van Gurs. Op 4 september 1940 werden ze vrijgelaten en via Marseille terug naar België overgebracht.

Heel wat joden die uit België waren gevlucht, bleven in Frankrijk. Aanvankelijk was dat vrijwillig, na 28 oktober 1942 waren ze daartoe verplicht omdat de Duitse bezetter vanaf die datum de Belgische grenzen had gesloten. Andere joden slaagden erin te emigreren naar onder andere Zwitserland, de Verenigde Staten en Cuba. Zo ook de familie Rabinovitch-Majbruch.

Grootmoeder Beila Rabinovitch-Garber was in Antwerpen ondergedoken bij Sara (Laura) Rabinovitch en haar echtgenoot Izak Majbruch. Zij overleefden de judeocide niet. Haar dochter Frieda Rabinovitch en haar man konden ontsnappen naar Portugal. De man van Frieda had de Nederlandse nationaliteit en dat hielp hen om te ontsnappen. Dina Rabinovitch vluchtte met haar man en haar zoon Azriel. Via Frankrijk belandden ze in het verzamelkamp Tiscornia, het Cubaanse Ellis Island, aan de oostkant van de Baai van Havana.

De familie Rabinovitch-Genachowski. V.l.n.r. Izak Majbruch, Laura Sara Majbruch-Rabinovitch, Beila Rabinovitch-Garber (grootmoeder), Chaim Ben Zion Rabinovitch (grootvader), Azriel Genachowski (kleinzoon), Shlomo Joseph Genachowski (grootvader), Tema Genachowski (grootmoeder), Dina Genachowski-Rabinovitch, Simon Ganchowski (Mariaburg, rond 1939).

BELGIË BEZET

De Duitse overheid

Op 31 mei 1940, enkele dagen na de capitulatie van het Belgische leger, legde het hoofdkwartier van de Duitse landmacht het bevel over België en Noord-Frankrijk in handen van een generaal van de infanterie, Alexander von Falkenhausen. Hij was in eerste instantie verantwoordelijk voor het handhaven van de orde in het bezette gebied. Alleen als er *Ruhe und Ordnung* heersten, kon het economische en het menselijke potentieel van België immers op grote schaal in de Duitse oorlogvoering worden ingeschakeld. Onder andere wegens zijn twijfel over de rol die eventueel voor koning Leopold III in het bezette land was weggelegd, ging Hitler in België onmiddellijk na het beëindigen van de vijandelijkheden niet over tot de vestiging van een burgerlijk bestuur, dat on-

der leiding van nazikopstukken en de SS de inlijving van België in het Duitse Rijk zou hebben moeten voorbereiden. Het militaire bestuur, de *Militärverwaltung*, bleef gehandhaafd tot 18 juli 1944. Pas toen installeerde Berlijn in ons land een burgerlijk bestuur, de *Zivilverwaltung*, waarvan de leiding werd toevertrouwd aan Josef Grohé, die voordien NSDAP-Gauleiter was van Keulen-Aken. Echte nazi's zwaaiden van dan af de scepter in België. Richard Jungclaus, die sinds 1942 Himmler vertegenwoordigde in België, werd tot *Höherer SS- und Polizeiführer* benoemd. Voor de Belgische bevolking bleven de gevolgen van die machtswissel beperkt, aangezien enkele weken later het grondgebied werd bevrijd.

Aan het hoofd van de *Militärverwaltung* stond een militaire gouverneur, een *Militärbefehlshaber*, die over alle administratieve en militaire macht beschikte. Generaal Alexander von Falkenhausen was de eindverantwoordelijke, maar het eigenlijke bestuur werd aan anderen toevertrouwd. De *Kommandostab* onder leiding van majoor Bodo von Harbou regelde alle militaire aangelegenheden, de *Verwaltungstab* onder leiding van generaal Eggert Reeder was voor alle burgerlijke zaken bevoegd. Laatstgenoemde was verantwoordelijk voor alle politieke, staatkundige, sociale, economische en culturele aspecten van het bezette land. De gewestelijke diensten van de bezetter waren volledig afgestemd op de administratieve indeling van België, zodat elke Duitse dienst een Belgische tegenspeler van gelijk niveau had. Voor Reeder waren dat de secretarissen-generaal, voor de *Oberfeld-* en de *Feldkommandanten* waren dat de provinciegouverneurs, voor de *Kreiskommandanten* de arrondissementscommissarissen en voor de *Ortskommandanten* de burgemeesters. Deze structuur stelde de bezetter in staat om met een beperkt aantal manschappen het Belgische bestuur afdoend te controleren. Het Duitse militaire bestuur gaf overigens niet alleen richtlijnen aan de Belgische overheid; het kon ook via eigen verordeningen het beleid naar zijn hand zetten.

Duitse politiediensten

Voor de ordehandhaving beschikte von Falkenhausen over twee militaire politie-eenheden, de *Feldgendarmeerie* en de *Geheime Feldpolizei*. Al in juni 1940 vroeg hij versterking aan Berlijn. De SS zag toen haar kans schoon om haar eigen politiediensten in bezet België te introduceren. Dat begon in juli 1940 met de oprichting van een *Sipo-SD Dienststelle* in Brussel. Theoretisch was die afdeling ondergeschikt aan het militaire bestuur, maar in de praktijk kreeg ze haar richtlijnen rechtstreeks van het *Reichssicherheitshauptamt*, het Duitse ministerie van Politie dat onder de leiding stond van Himmler. Dat ministerie omvatte onder andere de *Sicherheitspolizei* (Sipo), waarvan de beruchte *Geheime Staatspolizei* (Gestapo) deel uitmaakte, en de *Sicherheitsdienst* (SD), die aanvankelijk voor de SS werkte. Het doel van het ministerie van Politie was alle vijanden van het Reich te bekampen, zowel binnen als buiten de grenzen van Duitsland. Daarmee bedoelden de nazi's onder anderen communisten, vrijmetselaars, antifascisten, joden en zigeuners. Het oppakken van joden was de specifieke bevoegdheid van de Gestapo. De *Sipo-SD Dienststelle* in Brussel breidde snel uit tot een driehonderdtal manschappen en voerde een toenemend aantal repressieve acties uit die vrijwel geheel aan de controle van von Falkenhausen ontsnapten. Van bij de aanvang kregen de militaire politiediensten in het bezette België dus concurrentie van de staatspolitie. Hoe meer het verzet tegen de bezetter zich ontplooiden, des te meer en des te agressiever de SS zich mengde in de ordehandhaving. De spilfiguur van dat *hineinregieren* was Richard Jungclaus, de vertegenwoordiger van Himmler in België.

Het Belgische hoofdkwartier van de SS-politiedienst was gevestigd aan de Louizalaan in Brussel. In de kelders van dat gebouw vonden de verhoren en de folteringen plaats. Slachtoffers van de beulen waren ook joden die onder druk werden gezet om de schuilplaatsen van familieleden en vrienden aan te duiden. Op de bovenste twee verdiepingen huisde de Gestapo. Op de derde verdieping zetelde *Obersturmführer* Kurt Asche, de referent voor joodse zaken. Asche was de rechtstreekse ondergeschikte van Adolf Eichmann, de SS'er die belast was met de *Endlösung*,

de vernietiging van de joden. *Sturmbannführer* Thomas, de voorganger van Asche, was gedood bij de beschieting van het gebouw aan de Louizalaan door een Belgische piloot. Het XXste Transport was het eerste waarvoor Asche de volledige verantwoordelijkheid droeg.

De Belgische overheid

De eerste gesprekpartners voor de bezetter waren de secretarissen-generaal, de hoogste ambtenaren van de Belgische ministeries. Die hadden van de regering-Pierlot, vóór die het grondgebied verliet, de opdracht gekregen voor de continuïteit van het bestuur in België in te staan. Door de verantwoordelijkheid bij Belgische ambtenaren te leggen, wilde de regering erger – een machtsovername door regelrechte collaborateurs – voorkomen. Dat was de politiek van het minste kwaad. Om de Belgische bevolking zo veel mogelijk tegen rechtstreekse ingrepen van de bezetter of zijn handlangers te beschermen, probeerden de secretarissen-generaal het bestuur over het bezette land enigszins in handen te houden. Daartoe sloten zij op 12 juli 1940 een protocol af met de *Militärverwaltung*. Daarin verbonden zij zich ertoe de Duitse verordeningen die krachtens het internationaal erkende bezettingsrecht werden uitgevaardigd, als Belgische wetten uit te voeren. Van haar kant verzekerde de Duitse overheid dat de Belgische hoogste ambtenaren over een ruime autonomie zouden beschikken en dat de bezetter hun nationale gevoelens zou eerbiedigen.

In de praktijk ging het er echter heel anders aan toe. De secretarissen-generaal konden geen wettelijke voorschriften uitvaardigen zonder dat de bezetter daaraan vooraf zijn goedkeuring had verleend. Bovendien waren op alle sleutelposten Duitsers geplaatst om het reilen en zeilen van de Belgische overheidsdiensten te controleren. Spoedig ondervonden de secretarissen-generaal dus dat hun bewegingsruimte bijzonder klein was en dat ze bij het voeren van hun politiek van het minste kwaad steeds grotere toegevingen aan de Duitsers moesten doen. Ondanks Duitse druk weigerden ze in principe maatregelen uit

te vaardigen die strijdig waren met de Belgische grondwet of met de Conventie van Den Haag. Ze namen geen collectief ontslag omdat ze ervan overtuigd bleven dat ze de schade voor de Belgische bevolking enigszins konden beperken door onder andere Duitse maatregelen aan te vechten, te vertragen of te doen aanpassen. Door hun toedoen bleef het Belgische bestuursapparaat gedurende de hele bezetting aan de slag, en dat vergemakkelijkte de taak van het Duitse militaire bestuur.

In het najaar van 1940 wilde de *Militärverwaltung* de secretarissen-generaal een aantal anti-joodse maatregelen doen uitvaardigen. Zij weigerden dat te doen omdat die maatregelen in strijd waren met de wettelijke gelijkheid, de vrijheid van persoon, van eredienst en van mening, die door de Belgische grondwet waren gegarandeerd. Hierop besliste de bezetter zelf die maatregelen in Duitse verordeningen te gieten. De uitvoering daarvan werd mee aan de secretarissen-generaal toevertrouwd. Zij meenden dat ze onder Duitse dwang handelden en dus geen eigen verantwoordelijkheid droegen. Die ambigue houding van de hoogste ambtenaren leidde ertoe dat de Belgische administratie betrokken werd bij de uitvoering van de Duitse verordeningen die de deportatie en de vernietiging van joden voorbereidden.

JODEN IN HET KAMP VAN BREENDONK

Een eerste Duitse maatregel in die zin was de verplichte registratie van de joden in oktober 1940. Een jaar later werd het verblijfsrecht van de joodse bevolking beperkt tot vier steden: Brussel, Antwerpen, Luik en Charleroi. Door ze te isoleren van de Belgische bevolking werd het net rond de joden langzamerhand gesloten. Vóór de deportaties in de zomer van 1942 begonnen, werden al joden door de nazi's gevangengenomen. Een deel van hen kwam in het beruchte kamp van Breendonk terecht.

De Sipo-SD richtte een eigen gevangenis in in het Fort van Breendonk. Dat werd een *Auffanglager*, een opvangkamp voor de slachtoffers van de

Sipo-SD. Breendonk groeide uit tot een doorgangskamp van waaruit de gevangenen naar concentratiekampen in Duitsland, Oostenrijk of Polen werden gedeporteerd. Eind augustus namen de nazi's het Fort in bezit.

De Duitse SS'ers van het Kamp van Breendonk. V.l.n.r. Ernst Lais, Walter Müller, Philipp Schmitt (kampcommandant), Franz Wilms, Arthur Prauss (Breendonk, 1942).

Sturmabführer Philipp Schmitt was de eerste kampcommandant. Hij liet het dagelijkse toezicht op de gevangenen over aan Untersturmführer Arthur Prauss, die er als geen ander meedogenloos en met een sadistisch genoegen voor zorgde dat in het kamp van Breendonk de hel werd ontketend.

Volgens SS-normen was Breendonk geen concentratiekamp, maar de onmenselijke levensomstandigheden waren vergelijkbaar met wat de SS in andere kampen aanrichtte. Toen de gevangenen eenmaal in Breendonk waren, werden ze door de SS'ers alleen nog met hun nummer toegeschreeuwd. Ze moesten zware en nutteloze dwangarbeid verrichten en werden systematisch uitgehongerd. Vele gevangenen bezweken onder de combinatie van die twee factoren. Anderen werden door de SS'ers koelbloedig vermoord.

Twee categorieën gevangenen maakten in de eerste maanden zowat de helft van de gevangenispopulatie uit. Enerzijds Belgen gearresteerd wegens hun politieke opvattingen of acties die tegen de verbodsbepalingen van de bezetter indruisten. Anderzijds joden, doorgaans van vreemde origine, opgepakt wegens een mengeling van politieke of raciale motieven. Een van de eerste joodse gevangenen was Bention Galanter.

Bention Galanter was afkomstig van Bessarabië, het huidige Moldavië. In zijn geboortestad Kisjinev gingen joden gebukt onder moorddadige pogroms. In de jaren twintig week Galanter uit naar België. Hij vestigde zich als verzekeringsagent in het Brusselse. Hoewel hij de Belgische nationaliteit niet had, gaf hij in mei 1940 gehoor aan de oproep van de Belgische regering om zich aan te melden bij een rekruteringscentrum van het Belgische leger in Frankrijk. Dat lukte niet, want het Belgische leger capituleerde op 28 mei. Galanter liet zich toen opnemen in de rangen van het Franse vreemdelingenlegioen. Toen ook Frankrijk de strijd staakte, keerde Galanter terug naar België. Op 13 september werd hij er door de bezetter gearresteerd wegens zijn actieve deelname aan de strijd tegen Duitsland.

Galanter behoorde tot een minderheid van joodse gevangenen. Zijn eerste joodse lotgenoten, Kahn en Grundmann, werden om louter raciale redenen opgepakt. In september 1940 was de politiek van de systematische uitroeiing van de Europese joden nog niet begonnen, maar de Duitse bezetter had hoe dan ook zijn politiek van rassenhaat en jodenvervolgning naar België meegebracht. Kahn was een Duitse Jood die na de Kristallnacht vanuit Keulen naar Schaarbeek was gevlucht. De Pool Grundmann woonde al veel langer in België. Beiden werden in 1942 op transport gezet. Ze kwamen nooit terug. Galanter, Kahn en Grundmann waren de eersten in een lange rij van joodse gevangenen in Breendonk; na hen volgden nog een vierhonderdtal rasgenoten. Be-

gin oktober beval de Sipo-SD de overbrenging van zes Oost-Europese joden, gevangenen van gemeen recht (*Polizeihäftlinge*), van Merksplas naar Breendonk. Israël Steinberg behoorde tot dat groepje. Zij waren overigens niet de enige criminelen in Breendonk; ook gearresteerde Belgische smokkelaars werden als straf naar het kamp gezonden. De overgrote meerderheid van de gedetineerden in Breendonk waren echter politieke gevangenen.

Israël Steinberg was een Poolse jood die zijn land had verlaten en vóór de oorlog in verschillende landen herhaaldelijk veroordeeld was voor zakkenrollerij. In oktober 1940 zat hij om die reden opgesloten in Merksplas. Hij werd overgeplaatst naar Breendonk en kreeg daar als jood bevoorrecht werk als varkens-

hoeder. Niet alleen was zijn werk licht; hij vulde er zijn karige rantsoen aan met varkensvoer. Alle gevangenen vermagerden enorm in Breendonk, maar gevangene nr. 26 kwam in de harde winter van 1943 drie kilo bij. Steinberg werd in maart 1943 overgebracht naar de Dossinkazerne. Vlak bij de Duitse grens slaagde hij erin om uit de trein van Transport XX te ontsnappen. Hij keerde terug naar Brussel, waar hij zich liet doorgaan voor Alberto Ferrari. Onder die nieuwe naam hernam Steinberg zijn vroegere bezigheden maar hij werd door de Belgische politie gearresteerd voor diefstal en schriftvervalsing en geïnterneerd in Rekkem. Zijn opsluiting in een Belgische gevangenis behoevde hem voor een tweede en wellicht fatale deportatie.

In december 1940 besloten de SS'ers om joden en 'ariërs' van elkaar te scheiden. De joodse gevangenen kregen Walter Obler, een joodse medegevangene, als kameroverste. Deze extreem linkse Oostenrijker was na de Anschluss naar België gevlucht. In Breendonk zette hij zijn antifas-

cistische gevoelens opzij voor een geprivilegieerde positie van kameroverste en werkopzichter. Obler ontpopte zich tot een regelrechte beul; in het naoorlogse proces van Mechelen werd hij ter dood veroordeeld voor mededaderschap aan de moord op tien joodse medegevangenen. Hij stierf voor het vuurpeloton op 12 april 1947.

Op 17 februari 1941 viel de eerste dode in het kamp. Julius Nathan, een joodse immigrant, bezweek onder het harde werktempo en de steeds strengere discipline. In die periode was het nog steeds de antisemitische politiek van de bezetter die voor de grootste toevoer van gevangenen zorgde. Zij droegen namen als Mojszek Frajmund, Abraham Frankfurt en Isidor Schonman. Onder hen bevonden zich ook politieke gevangenen, zoals de journalisten Ludwig Juliusberger, Ernst Landau en Ludwig Weill. Op dat moment werden joden nog opgepakt na het overtreden van de verordeningen en verzetsactiviteiten en nog niet om puur raciale redenen. In de zomer van 1941 werd Breendonk het kamp van de sluipende dood. Eén joodse gevangene, Mozes Luft, werd bij een vermeende ontsnapping neergeschoten. Twee Poolse joden, Jakob Kiper en Richard Zyberstejn, pleegden zelfmoord.

Na de aanval van Nazi-Duitsland op de Sovjet-Unie in juni 1941 nam het verzet in België enorm toe. De SS ontketende een ware jacht op communisten, zodat in 1942 steeds meer verzetsmensen in Breendonk werden opgesloten. In datzelfde jaar verdwenen ook de meeste joden uit het Auffanglager. Op 27 juli werd in Mechelen de Dossinkazerne in dienst genomen als *Judensammellager*, een verzamelkamp voor te deporteren joden. De eerste kampcommandant was Philipp Schmitt, de *Sturmabführer* die ook het bevel voerde in Breendonk.

Breendonk was ook de gevangenis waar de jonge mannen die het XXste Transport tegenhielden, terechtkwamen. Livschitz kon na zijn eerste arrestatie ontsnappen uit de kelders van de SS aan de Louizalaan. Het was hem gelukt het wapen van de kelderwacht te bemachtigen en de man te verwonden. Een tweede arrestatie werd hem fataal. Hij kwam in Breendonk terecht. Op 17 februari 1944 werd hij als gijzelaar op de

schietbaan van Schaarbeek gefusilleerd. Tien dagen eerder was zijn broer op dezelfde schietbaan terechtgesteld. Terugkerend van een missie in Gent, werd Robert Maistriaux op 21 maart 1944 in het Zuidstation aangehouden en gevangengezet in Breendonk. Op 8 mei 1944 werd hij van Breendonk naar Buchenwald overgebracht. Jean Franklemon werd op 4 augustus 1943 aangehouden en op 15 maart 1944 door een militair gerechtshof tot 6 jaar dwangarbeid veroordeeld. Van 4 augustus 1943 tot 11 maart 1944 bleef hij opgesloten in Breendonk. Daarna werd hij overgebracht naar de gevangenis van Sint-Gillis.

Ook Regine Krochmal, die uit Transport XX kon ontsnappen in Boortmeerbeek, werd voor een tweede maal gevangengenomen op 25 mei 1944 en naar het Fort van Breendonk overgebracht. Drie dagen later belandde ze opnieuw in de Dossinkazerne. Daar kwam ze terecht in een van de cellen die bestemd waren voor politieke gevangenen. Ze werd er door medegevangenen bevrijd op 3 september 1944.

VOORBEREIDING VAN DE DEPORTATIE

Tijdens de Tweede Wereldoorlog waren de drie grootste misdaden vanuit het standpunt van de nazi's: een communistische overtuiging hebben, jood zijn van geboorte of als Duitser geëmigreerd zijn.

DE DUITSE VERORDENINGEN

De jodenvervolgung in België ging na vijf maanden bezetting concreet van start in het najaar van 1940. Van toen af werden door het Duitse militaire bestuur in Brussel op een sluikse wijze de eerste anti-joodse maatregelen afgekondigd. Niemand dacht bij de aanvang aan deportatie of uitroeiing. De *Militärverwaltung* wellicht niet, maar zeker niet de Belgische secretaris-generaal van Binnenlandse Zaken die aan de gemeenten de opdracht gaf een jodenregister aan te leggen, zoals door de bezetter was verordend.

Gedurende een kleine twee jaar, van oktober 1940 tot september 1942, werden achttien anti-joodse verordeningen uitgevaardigd; drie in 1940, vijf in 1941 en tien in 1942.

1940

23 oktober 1940

Verordening ter verhinderung van dierenkwelling bij het slachten van vee of het verbod van slachting van warmbloedige dieren. Het was duidelijk dat de bezetter de joden wilde treffen want het slachten via bloedlating was een typisch joods gebruik.

28 oktober 1940

Deze verordening legde in de eerste plaats vast wie als jood moest worden beschouwd. Bovendien werden de joden ouder dan vijftien jaar verplicht om zich in te schrijven in de gemeentelijke jodenregisters. De joden kregen ook een terugkeerverbod opgelegd en zij mochten niet langer eigenaar zijn van panden en ondernemingen. Ook hun drank- en spijshuizen werden gebrandmerkt als exclusief joods en ze waren verplicht een affiche met de drietalige vermelding *Joodse onderneming - Entreprise juive - Jüdisches Unternehmen* aan te brengen. Joden werden ook verplicht het grondbezit van hun ondernemingen en hun vermogens aan te geven.

28 oktober 1940

Verordening betreffende het verwijderen van joden uit ambten en betrekkingen.

1941

31 mei 1941

Aanvullende economische maatregelen tegen joden waren onder andere dat ze aangifte dienden te doen van hun bezittingen en hun geld ter beschikking van de bezetter moesten stellen, dat ondernemingen op bevel van de bezetter konden worden gesloten en dat ze niet langer in het bezit mochten zijn van een radiotoestel.

31 mei 1941

Wijzigingen en expliciteringen van de verordening van 31 mei 1941 werden in een nieuwe administratieve vorm gegoten.

29 augustus 1941

Verordening houdende beperking van de bewegingsvrijheid. De bezetter legde de joodse bevolking een avondklok op en joden mochten zich alleen nog in Brussel, Antwerpen, Luik of Charleroi vestigen.

25 november 1941

Verordening betreffende de oprichting van een Vereniging der Joden

in België. Geregistreerde joden moesten zich bij deze vereniging aansluiten.

1 december 1941

Verordening betreffende het joodse schoolwezen. Joodse leerlingen werden uitgesloten uit publieke, katholieke en privéscholen met een niet-joods karakter. De Vereniging der Joden werd belast met het organiseren van een apart joods onderwijsnet.

1942

17 januari 1942

Voortaan waren de Belgische grenzen gesloten voor joden en mochten ze niet meer naar het buitenland reizen.

11 maart 1942

Verordening betreffende het tewerkstellen van joden in België.

22 april 1942

Verordening waarbij het vermogen van joden die hun Duitse nationaliteit verloren hadden, ten gunste van het Duitse Rijk vervallen werd verklaard.

8 mei 1942

Joodse werknemers mochten slechts groepsgewijs tewerkgesteld worden en moesten steeds gescheiden worden gehouden van niet-joodse werknemers.

27 mei 1942

Joden vanaf zes jaar werden verplicht de gele davidster te dragen wanneer zij zich in het openbaar vertoonden.

27 mei 1942

Uitvoeringsverordening van de vorige verordening.

1 juni 1942

Door deze verordening mochten joden niet langer een medisch beroep uitoefenen.

1 juni 1942

De avondklok werd voor joden ingevoerd. Zij werden verplicht tussen 8 uur 's avonds en 7 uur 's ochtends binnen te blijven.

1 augustus 1942

Deze nieuwe verordening legde het beheer en de liquidatie van de geconfisceerde vermogens van joden door de *Brüsseler Treuhandgesellschaft* vast.

21 september 1942

Deze verordening regelde het verbod van rechtshandelingen over roerende vermogenswaarden van joden en hield de definitieve uitschakeling in van joodse bedrijven.

HET AANDEEL VAN DE SECRETARISSEN-GENERAAL

Op 10 oktober 1940 kreeg Jean Vossen, de secretaris-generaal voor Binnenlandse Zaken, van *Militärverwaltungsvizechef* Harry von Craushaar te horen dat het de bedoeling van de Duitse overheid was de joden uit de nationale economie uit te sluiten en hij kreeg het bevel joodse ambtenaren uit de openbare besturen te verwijderen. Joodse onderhorigen dienden zich tevens kenbaar te maken en hun goederen aan te geven. Joden die niet uit de onbezette landen waren teruggekeerd, zouden uit België worden verbannen. Als de secretarissen-generaal dergelijke maatregelen niet zouden willen uitvaardigen, zou de *Militärverwaltung* zelf de nodige verordeningen uitvaardigen en het ministerie van Binnenlandse Zaken met de toepassing ervan belasten.

Als secretaris-generaal Vossen dat zou weigeren, zou de Duitse overheid zelf de nodige maatregelen treffen. Het Comité van de Secretaris-

sen-generaal liet aan von Craushaar weten dat het zich niet kon lenen tot het uitvoeren van Duitse bevelen aangezien artikel 6 van de grondwet alle Belgen gelijkstelde voor het uitoefenen van openbare ambten en aangezien de artikelen 7 en 14 de vrijheid van meningsuiting en van godsdienst waarborgden, en aangezien artikel 43 van de Conventie van Den Haag de bezettende overheid ertoe verplichtte de in het bezette land geldende wetten te eerbiedigen. De *Militärverwaltung* besloot daarop zelf de verordeningen tegen de joden uit te vaardigen en het departement van Binnenlandse Zaken met de uitvoering ervan te belasten. De secretarissen-generaal schikten zich naar dit bevel maar drie hoge magistraten benadrukten bij von Falkenhausen dat de onverzoenlijkheid van de Duitse maatregelen met de Belgische grondwet en de Conventie van Den Haag tot een conflict tussen de bezetter en het Belgische gerecht zou leiden. De *Militärbefehlshaber* weigerde de maatregelen in te trekken en wilde die magistraten zelfs niet ontvangen.

De Raad van Wetgeving – de voorloper van de Raad van State – gaf een tweevoudig advies aan de secretarissen-generaal: de Duitse verordeningen zijn strijdig met de grondwet, maar de administratieve overheid kan zich niet verzetten tegen de uitvoering ervan en moet de maatregel ondergaan, er niet aan deelnemen en zich beperken tot de uitvoering van beschikkingen die erin vervat zijn zonder de doeltreffendheid ervan te garanderen. De achterliggende redenering was dat wie onder dwang een bezettingsmaatregel uitvoerde, de maatregel in feite slechts onderging en er niet aan deelnam. Op die dubbelzinnige manier opende de Raad van Wetgeving de weg naar een zeer ruime, zij het lijdzame medewerking van de secretarissen-generaal met de bezetter.

Zo gaf het departement van Binnenlandse Zaken aan de gemeentebesturen de opdracht een jodenregister aan te leggen, maar weigerde het Comité van de Secretarissen-generaal unaniem burgemeesters en arrondissementscommissarissen te verplichten de namen door te geven van de joden die zich niet hadden aangemeld.

HET IDENTIFICEREN EN HET AFZONDEREN VAN DE JODEN

De verschillende verordeningen kunnen grotendeels teruggebracht worden tot de herkenbare voorbereidende fases van een genocide, zoals de Amerikaanse professor Gregory Stanton, de stichter en voorzitter van *Genocide Watch*, ze omschreven heeft, namelijk registratie, isolering, uitsluiting uit bepaalde beroepen, beperken van bewegingsvrijheid, economische uitbuiting en verplichte tewerkstelling.

De registratie

In de eerste fase werd in oktober 1940 gestart met het losweken van joden uit de Belgische sociale context. Alle joden moesten daartoe eerst geregistreerd en gelokaliseerd worden. De Duitse bezetter had echter een groot administratief probleem, namelijk dat de Belgische wetgeving niet registreerde wie er joods was. De eerste verordening gaf daarom op basis van de biologische afstamming een definitie van wie als jood moest worden beschouwd: 'Iedere persoon die minstens drie joodse grootouders heeft is joods'. In twijfelachtige gevallen werd al wie tot de joodse godsdienstige gemeenschap behoorde of had behoord, als jood beschouwd. De personen die aan deze definitie beantwoordden, moesten zich laten inschrijven in een jodenregister bij hun gemeente. Op de identiteitskaarten stempelde de gemeentelijke administratie: 'Ingeschreven in het jodenregister', met daarachter het nummer van inschrijving. In het totaal lieten 42.642 joden ouder dan vijftien jaar zich in hun gemeente inschrijven; kinderen werden op de steekkaart van hun ouders genoteerd. De joden konden in 1940 niet vermoeden dat de Duitsers in 1942 het jodenregister zouden gebruiken om joden op te sporen en te deporteren. Met een letter 'J' op de identiteitskaart was bij een controle een aanhouding niet te vermijden.

De maatregelen tegen de joden in de eerste helft van de bezetting verliepen vrijwel geruisloos. De meeste Belgen hadden er geen weet van.

Dat veranderde met de verordening van 27 mei 1942, waarmee de *Militärverwaltung* de joden verplichtte de gele davidster op hun kleding te dragen. De joden waren daarmee gestigmatiseerd, de discriminatie werd daarmee zichtbaar in het straatbeeld van de grote steden. De onverschilligheid van de publieke opinie ten aanzien van de joden maakte plaats voor verontwaardiging en solidariteit. In de belangrijkste clandestiene kranten kwamen felle reacties los. Zo riep *La Libre Belgique* in augustus 1942 de Belgen op zich te verzetten tegen de barbaarse anti-joodse maatregelen van de bezetter. De verontwaardiging die bij de publieke opinie door de invoering van de davidster was opgewekt, werd langzaam maar zeker in daadwerkelijke solidariteit omgezet. Bij de joden zelf lokte de davidster verbitterde reacties uit. Het dragen van de gele ster werd strikt gecontroleerd en overtredingen werden streng bestraft.

Begin juni 1942 werd de familie Gronowski, net als alle andere joden, verplicht de gele ster met de zwarte 'J' te dragen. Ita Gronowski, die in augustus 1941 stiekem de rode stempel van haar Belgische identiteitskaart had afgekrabd, schreef als zeventienjarige aan een vriendin: 'Ik kan je verzekeren dat het niet echt aangenaam is met die davidsterren. De mensen bekijken je als een vreemde diersoort, ze staren je aan, meten je met hun blik... In mezelf moet ik lachen, maar heel diep vanbinnen, Eliane, zit ik vol bitterheid.'

De Poolse jood Max Bleiberg woonde samen met zijn vrouw Rosa Rachel Bleiberg-Giniewski bij zijn aankomst in België eerst in Brussel, daarna in Zottegem. Hun zoon Charles vertelt: 'Mijn vader werd verkoper in de lingeriezaak van zijn schoonvader. Door de afkondiging van de rassenwetten in België hebben mijn ouders zich verplicht moeten inschrijven in het jodenregister van Zottegem, samen met hun drie kinderen Anne, Walter en ikzelf. Joden werden in die tijd verplicht tot het dragen van de gele jodenster. Mijn vader werd op 31 augustus 1942 aan-

gehouden omdat hij die gele davidster niet droeg. Hij werd daarvoor veroordeeld tot vier maanden gevangenisstraf. Tot 31 december 1942 werd hij hiervoor gevangengehouden in Gent, Sint-Gillis, Merksplas en Calais.’

De isolering

De bezetter wilde met de verordening van 28 oktober 1940 alle joden treffen die in openbare diensten of instellingen waren tewerkgesteld. Ook verenigingen, stichtingen, bedrijven waarbij de staat, de provincie, de gemeente of een ander publiekrechtelijk lichaam betrokken was, vielen onder die verordening. Joodse advocaten en onderwijzend personeel werden ook door deze maatregel uitgesloten. Het beroepsverbod gold ook voor bestuurders, zaakwaarnemers en redacteurs van de schrijvende pers en van radio-omroepondernemingen. De deadline voor de uitvoering van deze maatregel was 31 december 1940. Ook al werden slechts een zestigtal ambtenaren, een twintigtal advocaten en veertig professoren erdoor getroffen, toch maakte deze verordening veel emoties los in leidende Belgische kringen.

In december 1941 hadden joodse leerlingen en studenten niet langer toegang tot openbare scholen. In de toepassing werd een onderscheid gemaakt tussen leerplichtige en niet-leerplichtige leerlingen. Alle niet-leerplichtige leerlingen en studenten moesten uiterlijk tegen 31 december 1941 hun scholen verlaten. Op hun beurt dienden bij de aanvang van het schooljaar 1942-1943 alle leerplichtige joodse leerlingen uit het reguliere onderwijs in Antwerpen, Brussel, Charleroi en Luik geweerd te worden. De Vereniging der Joden in België kreeg de opdracht het joods onderwijs apart te organiseren. Dat bleek een onmogelijke opdracht te zijn, ook al omdat vanaf de zomer 1942 joden massaal werden opgepakt en gedeporteerd. Ook het onderwijzend personeel en de leerlingen bleven daarvan niet gespaard.

Ingenieur Nochim-Chaim Ajzensztejn was door het Luikse comité van de jodenvereniging voorgedragen als kandidaat-onderwijzer voor de op te richten joodse basisschool in Luik. Op 10 augustus 1942 deed hij mee aan het officieel examen voor het behalen van het diploma van onderwijzer. Door organisatorische moeilijkheden kon er op 1 september 1942 niet gestart worden met een basisschool. De jodenvereniging probeerde onderwijzend personeel vrij te stellen van verplichte tewerkstelling. Het militair bestuur ging daar niet op in. Ajzensztejn dook onder maar werd aangehouden door de Gestapo. Op 17 april 1943 werd hij in de Dossinkazerne ingeschreven en twee dagen later naar Auschwitz overgebracht. Nochim Ajzensztejn overleefde Auschwitz maar overleed op 8 april 1945 aan een longontsteking in het commando van Gusen-Mauthausen.

Erwin Koschminski was directeur van een joodse school in Luik. Op 16 september 1942 informeerde hij de centrale onderwijscommissie van de jodenraad dat de algemene situatie in Luik erg verwarrend was zodat het onmogelijk was over het nodige personeel te beschikken. Hij verwees hierbij naar het van start gaan van de deportaties via de Dossinkazerne. Kinderen en leerkrachten werden niet ontzien en werden opgepakt. Schooldirecteur Erwin Koschminski en zijn echtgenote, de Litouwse Frida Koschminski-Gensaite, voelden zich niet meer veilig en doken midden september 1942 onder. Ze leef-

den onder de valse namen Ernest-Louis Kestens en Fernande Geets. Ze werden aangehouden en opgesloten in de Dossinkazerne op 30 maart 1943. Ze overleden allebei in Auschwitz.

Op 1 juni 1942 kregen joden het verbod om geneeskundige beroepen uit te oefenen. Het beroep van geneesheer, tandarts, veearts, vroedvrouw, ziekenverpleger, diëtist of geneeskundig technisch assistent was voor hen verboden.

Youra Livschitz, de leider van de overval op Transport XX, studeerde geneeskunde aan de *Université Libre de Bruxelles*. Door de uitsluitingsmaatregelen gericht tegen de joden in het onderwijs, kon hij zijn studies niet afmaken. In 1942 verdedigde hij zijn doctoraat voor de centrale examencommissie. Hij mocht het beroep van dokter niet uitoefenen en ging aan het werk in het laboratorium van de firma Pharmacobel in Brussel.

Regine Krochmal getuigde: ‘Op een dag riep dokter Pastiels, de directeur van de verpleegstersopleiding me bij zich en zei: “Luis-ter, de Duitse wetten verbieden de voortzetting van je studies. Joden mogen niet langer studeren. Je zult het hospitaal moeten verlaten, maar ik verwacht je wel op de dag van je examens.” Dat laatste ging in tegen de wetten van de bezetter en was dus niet zonder risico. De directeur bracht zichzelf in gevaar door mij te helpen. Dankzij hem kon ik echter mijn examens afleggen en ik slaagde met glans. Eens afgestudeerd, weigerde ik de opgelegde jodenster te dragen, en schreef ik me ook niet in bij de gemeente als joodse. Door deze reglementen van de Duitse bezetter te negeren, liep ik extra risico.’

De beperking van de bewegingsvrijheid

Het Duitse militair bestuur nam enkele maatregelen om toezicht te houden op de joodse gemeenschap en om de zogenaamde veiligheid in het land te garanderen. In augustus 1941 werd voor joden de avondklok ingesteld. Voor Belgen was er voordien al een verbod om zich na 22 uur nog op straat te begeven tenzij men in het bezit was van een speciale

nachtpas. Joden waren verplicht zich tussen 8 uur 's avonds en 7 uur 's ochtends op hun wettelijk adres te bevinden. Dat vergemakkelijkte later uiteraard hun arrestatie door de SS. Ook werd hun verblijfsrecht beperkt tot vier steden: Brussel, Antwerpen, Luik en Charleroi. De joden waren niet evenredig verdeeld over deze vier locaties. In Brussel verbleef ruim 50% van de joden, in Antwerpen 40%; de overige joden waren verdeeld over Luik, Charleroi en enkele andere steden.

Midden december 1940 nam de Feldkommandantur van Antwerpen de beslissing om het merendeel van de in november geregistreerde vreemdelingen uit het arrondissement Antwerpen uit te wijzen. Het overgrote deel van hen was van joodse origine. Over het waarom van deze beslissing tasten we in het duister. Op 18 december 1940 bezorgde de Antwerpse politie een eerste maal uitwijzingsbevelen. Daarin werd vermeld dat de betrokkenen zich verplicht aan het Antwerpse Zuid-Station dienden aan te melden. De uitgewezenen moesten behalve de vereiste papieren ook mondvoorraad voor drie dagen meebrengen. Het reisgoed diende beperkt te blijven tot ten hoogste vijftientig kilogram per volwassene. Het was toegelaten kinderen tot vijftien jaar die deel uitmaakten van het gezin, naar de nieuwe verblijfplaats mee te nemen. Joodse families werden met negen treintransporten verspreid over vijfenveertig Limburgse dorpjes. Zij werden gehuisvest in leegstaande woningen, barakken of in scholen die ingericht werden om hen op te vangen. Ze konden zich vrij bewegen binnen de grenzen van de gemeente. Onder geen enkel beding mochten ze de gemeente verlaten. Regelmatig moesten ze zich in het gemeentehuis aanmelden. Dat was onder meer het geval met de Poolse families Gross en Hersz.

De familie Hersz met Nadel Hersz (foto) en Estara Nadel-Neumann, en hun twee zonen, Manfred en Max, werden op 2 januari 1941 ingeschreven in het Limburgse Diepenbeek. Zij moesten er blijven tot mei 1941. Ze waren wel verplicht zich dagelijks aan te melden bij de plaatselijke administratieve diensten en mochten zonder toestemming het dorp niet verlaten.

Igo Gross had echt geen geluk bij zijn emigratie naar België. Toen het Duitse leger België op 10 mei 1940 binnenviel werd hij door de Belgische overheid als verdachte Rijksduitser opgepakt en overgebracht naar het interneringskamp Saint-Cyprien in Zuid-Frankrijk. Hij keerde in november 1940 terug naar Antwerpen. Rond die tijd nam de Feldkommandantur van Antwerpen de beslissing het merendeel van de in november geregistreerde vreemdelingen uit het arrondissement Antwerpen uit te wijzen. Igo Gross werd uitgewezen en moest zich huisvesten in Zelem in de streek van Diest.

In de lente van 1941 werd plots een omgekeerde beweging ingezet. De joodse vrouwen en kinderen moesten in groepjes van dertig tot veertig vanuit Limburg terugkeren naar Antwerpen. In juli 1941 werden ook de joodse mannen die ouder waren dan vijftenzestig jaar weer op treinen gezet richting Antwerpen. Er werd overwogen om de mannen die niet mochten terugkeren te werk te stellen in de Limburgse mijnen, maar uiteindelijk besliste de Duitse militaire overheid om hen te interneren in het werkkamp Op de Hoven te Overpelt. Daarna werden ook de mannen stelselmatig vrijgelaten. De laatste joden verlieten op 17 januari 1942 het kamp.

Op diezelfde datum werden de Belgische grenzen officieel voor joden gesloten. Voor joden was er geen uitweg meer tenzij ze een andere identiteit kochten of onderdoken.

De economische uitbuiting

Volgens het eindrapport van de economische afdeling Gruppe XII Feind- und Judenvermögen die instond voor het beheer van gesekwestreerde vijandelijke en joodse goederen in België, waren er op 10 mei 1940 in België achtduizend ondernemingen die onder joodse invloed stonden. Samen vertegenwoordigden die een nominaal kapitaal van 1 miljard Belgische frank. De ‘ontjoding’ van de Belgische economie duurde van november 1940 tot het einde van de bezetting. Ze maakte deel uit van de systematische en gelegaliseerde plundering die de nazi’s op de joden pleegden.

De eerste anti-joodse maatregel van de Militärverwaltung op economisch gebied dateerde van 28 oktober 1940. Die verordening bepaalde dat joodse ondernemingen die drank of voedsel verkochten en joodse instellingen die logement aanboden, een kenmerkend teken moesten dragen. De verordening van 31 mei 1941 breidde die verplichting uit tot alle joodse instellingen en ondernemingen. Briefhoofden, stempels, uithangborden en dergelijke moesten vermelden: *Jüdisches Unternehmen* – Joodsche Onderneming – Entreprise Juive.

De weinige joodse ondernemingen die door de bezetter als economisch interessant werden beschouwd, kwamen in ‘arische’ handen. Vooral de diamantsector had erg te lijden onder deze economische plundering. De andere, meestal kleine, joodse familiebedrijven moesten hun voorraden verkopen en hun activiteiten stopzetten. De specifieke economische ontjodingsmaatregelen troffen vooral de rijkere joodse middenklasse die het op industrieel en commercieel gebied gemaakt had, zoals de families Aronsfrau en Gronowski van wie de kleine familiebedrijven Arcom en AuSally in beslag werden genomen door de bezetter.

Leon Aronsfrau, die zaakvoerder was van het textielbedrijf Arcom, moest in 1942 alle activiteiten stopzetten. Zijn woning en zijn textielbedrijf werden in beslag genomen. Ook meubels, goud en zilverwerk werden geroofd. Zijn onderneming werd uitgeschreven uit het handelsregister en het bedrijfskapitaal en de opbrengst van de voorraad textiel werden geblokkeerd op een rekening. In 1943 werd ook een andere Arcom-vestiging in beslag genomen. De familie Aronsfrau had daardoor geen enkele bron van inkomsten meer.

MINISTÈRE DE LA SANTÉ PUBLIQUE
ET DE LA FAMILLE

Bruxelles 7, le 13.5.1960
31, Square de l'Aviation

Administration des Victimes de la Guerre
Direction : Recherches, Documentation et Décès
Réf.: 126/YA/AS/CL

A T T E S T A T I O N

Nous certifions sur base de la documentation
en possession du service, que l'appartement de :

la famille ARONSFRAU

sis, à Bruxelles, 47, rue Jourdan

a été vidé de son mobilier par l'autorité occupante,

"DIENSTSTELLE WESTEN" dans le cadre de la "MOBELAKTION"
sous le n° W.B. non mentionné le (date non mentionnée)

Cette attestation est délivrée pour servir
à l'introduction d'une demande de réparation auprès des
Tribunaux allemands.

LE MINISTRE,
Par délégation,
L'INSPECTEUR GÉNÉRAL,

F. ROSMANS

REMARQUE.

Il ressort de correspondances, ordonnances et décrets à la Mobilisation qu'à partir de l'année 1942 les biens et mobiliers appartenant aux Juifs domiciliés en Belgique furent recensés, confisqués et transférés dans le Reich, par le Service "Ousst" Secteur Belgique et Nord de la France.

De winkel in lederwaren van de Gronowski's in Etterbeek.

Leon Gronowski had een lederzaak en zijn echtgenote had op het gelijkvloers een lederwinkel in Etterbeek. De naam 'Au Sally' is een acroniem: S van Simone; A van moeder Ania; L van vader Leon en Y (I) van dochter Y(I)ta (Etterbeek, 1942). Hun dochter Ita schreef in haar dagboek: 'Eind 1941 kwam een Duitse controleur in het magazijn van mijn vader de boeken nakijken. De onkosten van deze controle, 3.100 BEF, in die tijd een hoog bedrag, kwamen ten laste van mijn vader. Op 12 november 1941 werd een nieuwe controle aangekondigd op basis van de verordening van 8 mei 1941. Mijn vader moest de inventaris, facturen, polissen van de verzekering aan de revisor bezorgen. Op 24 april 1942 werd het magazijn onder sequester geplaatst. Een Kommissarischer Verwalter, Karl Schneider, werd als bedrijfsleider aangeduid. Op 13 augustus 1942 werd het magazijn volledig leeggehaald. Onze schrijfmachine werd ook meegenomen. En even later werden onze meubelen opgehaald. De huurgelden pikten de Duitsers in maar heel correct betaalden ze de aflossingen van de lening aan de bank. We hadden op dat ogenblik geen middelen meer van bestaan.'

Het sluitstuk van de economische plundering was de verordening van 22 april 1942 die de inbeslagname regelde van goederen van joden die hun Duitse nationaliteit hadden verloren. In de praktijk trof die maatregel alle joden omdat ze als stateloos stonden geregistreerd. Er werd een maatschappij opgericht, de *Brüsseler Treuhandgesellschaft*, die de liquidatie beheerde van de in beslag genomen joodse goederen. In de Dossinkazerne was er een vertegenwoordiger van deze maatschappij aanwezig, die de joden een verklaring liet ondertekenen waarmee ze zich akkoord verklaarden hun goederen over te laten aan het Duitse Rijk.

Door de hele economische roofoperatie viel ongeveer één derde van de joodse bevolking zonder werk en zonder inkomen. Die collectieve verarming maakte hen uiteraard heel kwetsbaar.

Uit een bericht van het Duitse militaire bestuur van 15 juni 1942 blijkt welke strategie er achter deze economische plundering schuilging: ‘De joden hebben nog slechts beperkte bestaansmiddelen. De volgende stap die moet uitgevoerd worden, zal hun evacuatie uit België zijn. Tot op heden waakt de militaire administratie erover dat joden die geschikt zijn om te werken, nuttig ingezet worden voor activiteiten die belangrijk zijn voor de oorlog.’

In 1944, kort vóór de bevrijding van België, was de liquidatie van de joodse ondernemingen nagenoeg voltooid. Van de ongeveer achttuizend aangegeven joodse ondernemingen, waren er aan het einde van de oorlog 6.433 geliquideerd. Het aantal joodse bedrijven dat overgenomen werd door niet-joden bedroeg 268. Ten slotte waren er nog 637 ondernemingen waarover nog niets definitief beslist was.

De verplichte tewerkstelling

Uit het bericht van het militair bestuur van 15 juni 1942 blijkt ook dat de werkloze joden die beroofd waren van hun bezittingen en arbeidsgeschikt waren, ‘voorlopig’, dat wilde zeggen in afwachting van hun